

Норд Г. Л.,

канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів та кредиту,
керівник департаменту другої вищої освіти,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Яненко І. Г.,

д-р екон. наук, доцент, професор кафедри економіки підприємства
та землеустрою, Чорноморський державний університет
імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ІННОВАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Визначено поняття «інтелектуальний потенціал людини» як систему когнітивних, раціональних і креативних інтелектуальних знань для пізнання економічної дійсності. Акцентовано увагу на новій якості управління у сфері руху інтелектуального капіталу організації. Виявлено, що це специфічна галузь, яка істотно розширюється й поглиблюється, предметно-об'єктна сфера управління інтелектуальним капіталом підприємства. Проаналізовано новітні аспекти управління інтелектуальним капіталом в організації, серед яких: становлення нових форм і методів управління інтелектуальним капіталом; спеціалізація управлінської діяльності на розвитку неявних інтелектуальних знань, а також на трансформації неявних знань у явні; у менеджерів відбувається розуміння імперативного характеру розвитку інститутів не ринкового, а дискурсивного економічного простору. Проаналізовано процес трансформації інтелектуальної власності в інноваційний продукт.

Ключові слова: інтелектуальний капітал; економіка; розвиток; інноваційна діяльність; інтелектуальна власність; потенціал; інноваційний процес; знання.

Постановка проблеми. Безперервне зростання й мінливість розумних потреб людини в інтелектуальних благах, що тримають у собі реальний потенціал життєзабезпечення й усебічного розвитку особистості та суспільства, стали передумовою виникнення інтелектуальної економіки. Умовою розвитку цієї економіки є безперервна нестача інтелектуальних благ, а ознакою інтелектуальної економіки виступає інтелектуальне виробництво, під яким розуміють свідому, гуманістично спрямовану діяльність людини зі створення зазначених інтелектуальних благ. Критичним фактором виробництва в інтелектуальній економіці виступає інтелектуальний капітал, що являє собою систему актуалізованих знань, цілеспрямовано призначених або безпосередньо використовуваних для створення матеріальних і духовних життєвих благ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтелектуальний капітал розглядається в працях таких відомих учених, як Е. Брукінг, Л. Едвінссон, Т. Стюарт, Б. Леонт'єв, О. Бутнік-Сіверський, В. Іноземцев, В. Кудашов, О. Кендохов, Б. Саліхов та інших [1–8]. Ними визначено поняття інтелектуального капіталу, теоретичні основи управління цим капіталом, розроблено методи оцінки. Водночас недостатньо уваги приділяється ролі інтелектуального капіталу в контексті забезпечення інноваційного розвитку національної економіки.

Метою статті є визначення ролі інтелектуального капіталу в інноваційному процесі на основі аналізу

управління інтелектуальним капіталом в організації та процесу трансформації інтелектуальної власності в інноваційний продукт.

В умовах індустріального типу відтворення основною сферою економічних трансакцій, як відомо, є економічний ринковий простір, де основною метою є отримання підприємцем прибутку. В умовах ноосферного типу відтворення, або інтелектуальної економіки основною сферою економічних трансакцій стає економічний дискурс, або обмін-спілкування, що розвиває суб'єктів, під час якого органічно сполучаються процеси виробництва та споживання інтелектуальних знань. Треба зауважити, що зазначені два види економічного простору (дискурсивне й ринкове) не протистоять, а доповнюють одне одного. Важливим є розуміння того, що економічно дискурсивний простір є панівним в економіці інтелектуальних знань, а економічний ринковий простір характеризує якісну визначеність, яка традиційно розуміється як конкурентно-ринкова економіка.

Конкурентоспроможність країни забезпечується не стільки капіталовкладеннями, скільки інноваційною та творчою діяльністю. Для інноваційного типу розвитку економіки характерним є значне зниження питомої ваги сировини й фізичної праці в загальній вартості продукції з відповідним зростанням частки інтелектуальної праці. Держави, що володіють власними ресурсами, можуть збільшити свій потенціал за

рахунок освоєння чужих технологій за ліцензійними угодами або за рахунок вкладення коштів у власні науково-технічні програми та проекти. Для тих держав, які не мають достатньої сировинної бази, основним напрямом розвитку стає ефективне використання наявного інтелектуального потенціалу. Проте для виробничої реалізації для отримання прибутку потрібні значні зусилля, наявність відповідної інфраструктури, системи управління, правових та економічних умов.

Значення інтелектуальної власності для розвитку економіки визначається низкою факторів. Її позитивна роль насамперед полягає в наданні науці, промисловості та іншим галузям народногосподарського комплексу передової технічної інформації через систему патентно-інформаційного забезпечення [2].

Тепер постіндустріальна економіка знаходить свою назву, набуваючи форм інтелектуальної економіки (економіки інтелектуальних знань). Основою економічної теорії інноваційного розвитку стає теорія економіки інтелектуальних знань. У структурі нового методологічного концепту інтелектуальної економіки виявляються змістовні елементи не еквівалентно-ринкових, а дискурсивних економічних трансакцій. Водночас реалізується пріоритет морально-етичних, національно-ментальних і соціокультурних факторів інноваційного розвитку економічної дійсності [3].

Інтелектуальний потенціал людини – це система когнітивних, раціональних і креативних інтелектуальних знань про те, як пізнати економічну дійсність, як здійснювати вибір творчої альтернативи та творчий процес. Якщо зазначені інтелектуальні знання цілеспрямовано використовуються для вирішення якогось творчого завдання, то відбувається ціннісно-орієнтована капіталізація цих інтелектуальних знань. Інтелектуальний потенціал набуває форми інтелектуального капіталу. Отже, інтелектуальний капітал – це система капіталізованих знань, використання яких забезпечує виробництво нових благ та отримання відповідних доходів.

Очевидно, що інтелектуальний капітал за змістом суттєво «глибший», ніж розумовий капітал, що являє собою систему різноспрямованих знань. Якщо з людським капіталом як таким інтелектуальний капітал співвідноситься як «ціле» й «частина», то з розумовим капіталом це співвідношення характеризується діалектикою «загального» та «особливого», де в ролі особливого виступає інтелектуальний капітал [4].

Недостатня увага до інтелектуального капіталу та відповідного ресурсу позначається на конкурентних позиціях підприємств, їхніх експортних позиціях, життєвому рівні суспільства, економічній, соціальній і політичній безпеці держави.

У країнах із розвинутою економікою результати інтелектуальної діяльності, насамперед у сфері науки, техніки й винахідництва, максимально наближені до потреб конкретних виробництв. В Україні органи управління, які відповідають за галузі виробництва, дедалі менше звертаються до наукових установ за результатами дослідницької діяльності, а саме: патентні, ліцензійні, маркетингові дослідження, які могли б дати інформацію про тенденції як у галузях, так і на окремих підприємствах у країні й за кордоном. На

жаль, ця найважливіша діяльність не розширюється, оскільки не затребувана, а скорочується. Низка міністерств і відомств не має не тільки патентно-ліцензійних служб, але й фахівців у цій галузі. У таких умовах інноваційний розвиток економіки неможливий.

Найважливішим фактором економічної стратегії підприємств і країни в цілому має стати стимулювання створення й використання об'єктів інтелектуальної власності. Проте більшість підприємств не веде науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт та маркетингових досліджень, не має великих патентно-ліцензійних підрозділів. У результаті підприємства не можуть своїми силами модернізувати виробництво, а для впровадження сторонніх технологій відсутні не тільки інвестиції, але й результати відповідних патентно-ліцензійних і маркетингових досліджень. Тому таким підприємствам залишається лише боротьба за виживання – наздоганяти розвиток технологій конкретного виробництва й поступатися день за днем своїми конкурентними перевагами на зовнішніх ринках. Лише на великих підприємствах становище дещо краще, проте справжній потенціал управління інтелектуальною власністю не реалізується повністю й тут.

Управління інтелектуальним капіталом, отже, не зводиться до управління знаннями в контексті ринкових трансакцій, у ході яких здійснюється купівля-продаж об'єктів інтелектуальної власності. Управління інтелектуальним капіталом має перемістити свій «центр тяжіння» зі сфери ринкового економічного простору у сферу дискурсивних економічних взаємодій. Ця обставина здається генетично обґрунтованою: будь-якій інтелектуальній інновації, що прагне на ринок, передує керований процес виробництва відповідних інтелектуальних знань.

З урахуванням викладених вище обставин можна охарактеризувати нову якість управління у сфері руху інтелектуального капіталу організації. Це специфічна галузь, що істотно розширюється та поглиблюється, предметно-об'єктна сфера управління інтелектуальним капіталом підприємства. При цьому фундаментальним управлінським суб'єктно-об'єктним блоком є економічний дискурсивний простір виробництва інтелектуальних знань, а прикладним (або функціональним) – економічний ринковий простір. Тут, як мінімум, виявляються три стратегії управління інтелектуальним капіталом підприємства.

Перша стратегія пов'язана з управлінням інтелектуальним неринковим капіталом організації, де ключове значення має управління фундаментальними інтелектуальними корпоративними знаннями. Мова йде про інтелектуальні знання, що становлять основу загальної культури, філософії інтелектуального господарювання. Також тут містяться і загальні знання передбачуваних прикладних виробництв, які є об'єктом економічного вибору менеджерів. Іншими словами, у загальних інтелектуальних знаннях завжди містяться частинки знань предметно-професійних. Без цих знань неможливе ні саме інтелектуальне виробництво, ні високоефективне створення його ключового фактору – інтелектуального капіталу.

Друга стратегія пов'язана з інтелектуальним управлінням ринковим капіталом організації. У межах даної стратегії здійснюється розширене відтворення інтелектуальних професійних знань співробітників організації, які матеріалізуються в конкретні, затребувані споживачами інтелектуальні цінності. У межах цієї стратегії можна виділити процес трансформації фундаментальних і загально-спеціальних знань суб'єкта в цільові знання-активи, які безпосередньо застосовуються для створення ринкових благ і забезпечують зростання доданої вартості.

Третя стратегія управління пов'язує воедино першу та другу стратегії, забезпечуючи загальне управління єдиним дискурсивним і ринковим простором відтворення інтелектуального капіталу. У практичному сенсі мова йде про організацію взаємодії фундаментального та інтелектуального прикладного знання за умови забезпечення розширеного відтворення того чи іншого знання та оптимізації потоків відповідних інвестицій. Стратегія управління інтелектуальним капіталом неринкового й ринкового економічного простору є внутрішньо суперечливою і складною, що пояснюється відмінністю в специфіці виробництва та призначення відповідних (неринкових і ринкових) інтелектуальних цінностей.

На цей час відбувається становлення нових форм і методів управління інтелектуальним капіталом, а отже, організацією. Замість традиційних інструментів та методів управління формуються неієрархічні управлінські організаційні системи: креативним співробітникам підприємства не потрібні керівники та щоденні вказівки про те, що і як треба робити. Вертикальна управлінська парадигма поступається місцем горизонтальній системі управління без яскраво вираженої адміністративної влади. Розвиваються мережеві організації, що складаються з мережевих груп, які концентруються навколо актуальних творчих проєктів.

Розуміння того, що не керівний пост визначає місце менеджера в системі управління, а його інтелектуальні знання, є головним елементом становлення нової якості менеджменту організації. В економіці знань адміністратори-управлінці поступаються місцем управлінцям-інтелектуалам, які знають свою справу і здатні на неформальне лідерство. Нетрадиційність форм і методів управління інтелектуальним капіталом підприємства полягає в наближенні системи управління безпосередньо до творчого процесу, де менеджер із керівника перетворюється на безпосереднього її учасника.

В організації з директивним типом управління і влади, підпорядкування має адміністративний характер, що обумовлює обмеження механізмів мотивації персоналу. Ситуація змінюється в межах інтелектуально орієнтованої організації: тут влада суттєво персоніфікується та наявна в кожного власника інтелектуального капіталу. Менеджменту залишається лише вмільо спрямовувати та оптимізувати систему взаємодій індивідуальних капіталів співробітників, забезпечуючи максимізацію синергетичного ефекту від їх використання. У свідомості менеджерів відбувається розуміння імперативного характеру розвитку інститутів не ринкового, а дискурсивного економічного про-

стору. У межах інституційного підприємництва необхідно розробити й упровадити інститути, що забезпечують прискорене формування суб'єктів дискурсивних трансакцій; треба створити норми, що сприяють скороченню трансакційних витрат внутрішньофірмових взаємодій. Розвиток дискурсивного економічного простору варто розглядати як специфічний запас інституційного корпоративного капіталу.

Окремо треба наголосити на спеціалізації управлінської діяльності на розвиток неявних інтелектуальних знань, а також на трансформації неявних знань у знання явні, оформлені. Практика управління свідчить про те, що корпоративні неявні знання, що містять у собі потужний творчий потенціал, як і раніше, є більше «річчю в собі» та майже не стають «річчю для організації». У зв'язку з цим менеджмент інтелектуального капіталу фірми важливим аспектом має управління відтворенням і використанням неявних інтелектуальних знань. Між тим, не всі неявні знання можуть знайти свою явну форму. Так, безлічі ноу-хау окремих інтелектуалів не створено через неможливість надати відповідний опис. І справа тут не в інтелектуальній «жадібності» власників унікальних здібностей, а в тому, що багато винаходів створюються в результаті творчості індивідів та окремих груп. Виникає своєрідна одноразова ефективність, яка може матеріалізуватися в одиничному новому продукті і ніколи більше не повторитися. Крім того, власники ноу-хау, прагнучи до отримання інтелектуальної ренти, самі можуть перешкоджати формалізації своїх унікальних знань.

Як відомо, без інтелектуального елемента, без усілякої підтримки системи управління інтелектуальною власністю інноваційний розвиток неможливий. У рамках цієї системи можна встановити напрями й тенденції розвитку галузей та окремих підприємств, визначити напрями раціональних інвестицій – власні розробки або ж придбання ліцензій. Інвестиції повинні бути спрямовані на реалізацію найбільш досконалих технічних рішень. Тільки в такому випадку вони можуть сприяти інноваціям, які забезпечать сталий розвиток держави й вирішення найважливіших соціальних завдань.

У загальному вигляді інноваційний процес можна представити як послідовність виконання комплексу робіт, початковою стадією яких є наукове дослідження, що дає нові знання: фундаментальне (теоретичне) дослідження; прикладне дослідження; розробка проєктно-конструкторської й технологічної документації; освоєння; промислове виробництво; комерційна реалізація (маркетинг і збут).

Перша стадія починається з вивчення інформаційних і патентних матеріалів та проведення теоретичних і експериментальних досліджень, спрямованих на вивчення закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу, отримання нових знань у вигляді гіпотез, принципів, концепцій, рекомендацій і в іншій формі. Інтелектуальний продукт як кінцевий результат цієї стадії може бути виражений як теоретичне обґрунтування ідеї майбутнього нового продукту (нововведення), оригінального рішення на рівні піонерного (базового) винаходу, опису концепції його комерці-

алізації, попередньої оцінки потенційного ефекту. На цій стадії отриманий інтелектуальний продукт, що містить великий обсяг ноу-хау, необхідно тимчасово зберігати в таємниці, а створені винаходи підлягають патентуванню переважно для отримання пріоритету. При цьому в змісті патентної заявки треба розкривати тільки принципові підходи до вирішення завдання з характеристикою очікуваного результату без розкриття ноу-хау. Формула винаходу як логічне визначення (характеристика) винаходу сукупністю всіх його істотних ознак повинна повністю відповідати вимогам спільності й широти викладу. Використання більш загальних термінів дозволяє забезпечити максимально можливий обсяг винаходу.

На наступних стадіях у результаті виконання прикладних досліджень, проектно-конструкторських і технологічних розробок основними створюваними інтелектуальними продуктами є такі об'єкти, як винаходи, корисні моделі, промислові зразки, а також знання технічного, технологічного, організаційно-управлінського або іншого характеру, що становлять ноу-хау розробки. На цих стадіях проводиться великий обсяг патентних і маркетингово-податкових досліджень, що дозволяють виробити рішення про принципи соціальної можливості створення комерційно успішного продукту або технологічного процесу й виявити конкурентні розробки, визначити стратегію на перспективу. Найважливіше значення при цьому має правова охорона створюваних технічних, технологічних, художньо-конструкторських рішень, на основі яких створюється новий продукт або новий процес.

Забезпечення прав на отримані в процесі досліджень і розробок результати необхідне насамперед для того, щоб надати на певний час, установлений законодавством, виключне право їхнім носіям (дослідникам, розробникам) здійснювати будь-які передбачені законом дії з використання та розпорядження цими результатами, у тому числі право забороняти їх використання третім особам без дозволу правовласника.

На стадії освоєння інноваційного проекту здійснюються допрацювання конструкції, розроблення технології виробництва нового товару стосовно конкретних виробничих умов та з урахуванням потреб ринку, визначаються можливі обсяги реалізації, споживачі, коригується маркетингова стратегія. Створені на цій стадії патентоспроможні рішення щодо вдосконалення конструкції, технології, застосовуваних матеріалів також доцільно патентувати. До того ж до завершення попередньої стадії можна отримати результати експертизи з раніше заявлених об'єктів, відібрати найбільш значущі з них, визначитися з переліком країн на патентування, подати заявки на нові об'єкти промислової власності. На цій стадії необхідно

забезпечити реєстрацію товарних знаків або знаків обслуговування в усіх країнах передбачуваного експорту. Особливу увагу треба приділити вивченню патентно-ліцензійної ситуації та кон'юнктури ринку, проведення широкої рекламної роботи.

На завершальній виробничій стадії інноваційного проекту здійснюються конструкторська, технологічна та організаційна підготовка серійного випуску нового товару, його ринкові випробування, підготовка контрактів на постачання, у разі необхідності – підготовка персоналу для технічного обслуговування.

Створені на всіх стадіях інноваційного проекту інтелектуальні продукти (винаходи, промислові зразки, ноу-хау та ін.), на основі яких буде здійснюватися виробництво нових товарів, повинні отримати надійну правову охорону. Це істотно поліпшить комерційну перспективу товарів, оскільки запобігає можливості копіювання результатів, що мають заявлений пріоритет.

На кожній стадії інноваційного проекту принципове значення має ухвалення ефективного рішення про правову охорону результатів досліджень і розробок, що покладені в основу нового товару [6].

Висновки. Отже, нова парадигма управління інтелектуальним капіталом організації своїм особливим науково-практичним сектором має управління розширеним відтворенням соціальних інститутів, регулятивних і координаційних трансакцій. Можна констатувати, що пошук, проектування й упровадження новітніх інститутів у систему творчо-творчих трансакцій є однією з форм відтворення інтелектуального капіталу, а управління цим відтворенням постає як різновид управління інтелектуальним капіталом організації в цілому. Тобто менеджмент інтелектуального капіталу об'єктивно перетворюється на самостійну систему знань про управління сучасною організацією.

Нова якість управління в сфері руху інтелектуального капіталу організації – це специфічна галузь, яка істотно розширюється та поглиблюється, предметно-об'єктна сфера управління інтелектуальним капіталом підприємства. Новітні особливості управління інтелектуальним капіталом в організації полягають у такому: становлення нових форм і методів управління інтелектуальним капіталом; спеціалізація управлінської діяльності на розвитку неявних інтелектуальних знань, а також на трансформації неявних знань у явні; у менеджерів відбувається розуміння імперативного характеру розвитку інститутів не ринкового, а дискурсивного економічного простору; місце менеджера в системі управління визначають його інтелектуальні знання.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на визначення системи показників оцінки впливу інтелектуального капіталу на інноваційну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг ; [пер. с англ. под ред. Л. Н. Козачин]. – Питер, 2001. – 228 с.
2. Бутнік-Сіверський О. Б. Евристика в інтелектуальній економіці або формування системи інноваційного підприємництва / О. Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальна власність. – 2005. – № 8. – С. 29–34.
3. Кудашов В. И. Управление интеллектуальной собственностью : [учеб.] В. И. Кудашов. – Минск : ИВЦ Минфина, 2007. – 360 с.

4. Саліхов Б. В. Інтелектуальна економіка як морально-етична форма інноваційного розвитку / Б. В. Саліхов, Д. А. Літунів // Проблеми сучасної економіки. – 2008. – № 3(27).
5. Кендюхов О. В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління / О. В. Кендюхов / НАН України ; Інститут економіки промисловості. – Донецьк : ДонУЕП, 2006. – 308 с.
6. Стюарт Томас А. Інтелектуальний капітал. Новий джерело багатства організацій / Томас А. Стюарт ; [пер. с англ. В. А. Ноздріной]. – М. : Покоління, 2007. – 368 с.
7. Эдвинссон Л. Інтелектуальний капітал. Визначення істинної вартості компаній. Нова постіндустріальна хвиля на Заході : антологія / Л. Эдвинссон, М. Мелуон ; [под ред. В. Иноземцева]. – М. : Академія. – 1999. – 1067 с.
8. Судариков С. А. Право інтелектуальної власності : [уч. пос.] / С. А. Судариков. – М. : Проспект, 2009. – 368 с.

Норд А. Л., Яненко І. Г.,

Черноморський державний університет імені Петра Могили, г. Николаев, Україна

Роль інтелектуального капіталу в інноваційному процесі

Визначено поняття «інтелектуальний потенціал людини» як систему когнітивних, раціональних і креативних інтелектуальних знань для розуміння економічної дійсності. Акцентовано увагу на новій якості управління в сфері руху інтелектуального капіталу організації. Виявлено, що це специфічна галузь, яка суттєво розширюється і углубляється, предметно-об'єктна область управління інтелектуальним капіталом підприємства. Проаналізовані найновіші аспекти управління інтелектуальним капіталом в організації, серед яких: виникнення нових форм і методів управління інтелектуальним капіталом; спеціалізація управлінської діяльності на розвитку неявних інтелектуальних знань, а також на трансформації неявних знань в явні; у менеджерів виникає розуміння імперативного характеру розвитку інститутів не ринкового, а дискурсивного економічного простору. Проаналізовано процес трансформації інтелектуальної власності в інноваційний продукт.

Ключові слова: інтелектуальний капітал; економіка; розвиток; інноваційна діяльність; інтелектуальна власність; потенціал; інноваційний процес; знання.

Nord G. L., Ianenkova I. G.,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

The role of intellectual capital in the innovation process

The concept of «intellectual capacity of man» as a system of cognitive, rational and creative intellectual knowledge for economic reality cognition. The attention is focused on a new quality of governance in the movement of the intellectual capital of the organization. Revealed that a specific industry, which significantly expands and deepens, subject-object area of intellectual capital management company. Analyzed the latest aspects of intellectual capital in organizations, including: the emergence of new forms and methods of intellectual capital management; specialization management activities on the development of intellectual implicit knowledge, as well as the transformation of tacit knowledge into explicit; managers are understanding the imperative nature of institutions is not the market, and economic discursive space. The process of transformation of the intellectual property in innovative product.

Keywords: intellectual capital; the economy; development; innovation; intellectual property; potential; innovative process knowledge.

Рецензенти: *Кузьменко О. Б., д-р екон. наук, професор;
Якубовський С. О., д-р екон. наук, професор.*